

УДК 347.441.9

Святошнюк Арина Леонідівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
економіко-правового факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Aryna L. Svyatoshnyuk –

candidate of juridical sciences,
assistant professor of department of civil law
disciplines of the Economics and Law Faculty,
Odessa I. I. Mechnikov National University
(2 Dvorianska Street Odesa 65000 Ukraine)

Принципи договірної права України: поняття, зміст та система

Стаття присвячена дослідженню принципів договірної права України. У статті досліджуються існуючі підходи до визначення загальноприйнятої системи принципів договірної права. У статті вирішуються питання щодо визначення окремих дискусійних понять у сфері застосування принципів договірної права.

Ключові слова: принцип, договір, правове регулювання, цивільні правовідносини, принципи, договірне право.

Статья посвящена исследованию принципов договорного права Украины. В статье исследуются существующие подходы к определению общепринятой системы принципов договорного права. В статье решаются вопросы определения отдельных дискуссионных понятий в сфере применения принципов договорного права.

Ключевые слова: принцип, договор, правовое регулирование, гражданские правоотношения, принципы, договорное право.

A.L. Svyatoshnyuk Principles of Contract Law of Ukraine: Concept, Contents and System

The article is devoted to the research of the principles of the contract law of Ukraine. There are investigated in the article the existing approaches to definition of the standard system of the principles of the contract law. In the article the issues of definition of separate debatable concepts of scope of the principles of the contract law are resolved.

It is paid attention in the article that to define the most precisely the concept “the principles of the contract law”, it is necessary to consider the legal categories “the principles of law” and “the principles of civil law”. Considering features of the contract law institute, it is offered to mark out the characterizing signs of the principles of the contract law. It is also offered to define the legal category “the principles of the contract law” proceeding from their main features. In the article the main approaches to the definition of the list of the principles of the contract law are analyzed. Also it is paid the attention in the article to the expediency of creation of the special system of the principles of the contract law. The separate types of the principles of the contract law are analyzed in the article.

Keywords: principle, contract, legal regulation, civil law relationships, principles of the contract law.

Постановка проблеми. Інститут договірної права є одним із найважливіших у цивільному праві. У процесі реалізації своїх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, фізичні та юридичні особи мають можливість укласти цивільно-правовий договір і, тим самим,

вступити у правовідносини. У такому випадку будуть діяти такі принципи договірної права як, наприклад, принципи автономії волі та рівноправності сторін та ін.

Також, принципи договірної права є важливими не тільки для побудови теоретичних

конструкцій у цивільному праві. Зокрема, розглядаючи справи у сфері договірних правовідносин, у разі відсутності потрібної правової норми, суди мають керуватися принципами договірного права, що закріплені у цивільному праві.

Незважаючи на вказану актуальність принципів договірного права, залишається ще багато дискусійних питань у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окрему увагу загальним питанням договірного права приділили такі фахівці, як: С. С. Алексєєв, Б. С. Антимонов, А. Т. Боннер, М. І. Брагінський, С. М. Братусь, В. В. Вітрянський, В. П. Грибанов, О. В. Дзера, Г. В. Єрьоменко, О. С. Іоффе, І. С. Канзафарова, Н. С. Малєїн, В. К. Мамутов, І. Б. Новицький, І. С. Самощенко, О. В. Сурилов, М. Х. Фарукшин, Є. О. Харитонов та інші.

Також, принципи договірного права досліджувалися у роботах: О. Ф. Андрійко, І. П. Бахновської, Т. В. Боднар, С. М. Бєрвено, О. М. Дроздової, О. В. Капліної, А. М. Колодія, О. О. Мережко, С. П. Погребняка, Ю. С. Шемшученко та ін.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на те, що зазначені відомі вчені-цивілісти приділяли значну увагу проблемам або договірного права взагалі, або принципам цивільного права. Проте, у цивільному праві залишається ще багато дискусійних питань щодо принципів саме договірного права.

Метою даного дослідження є визначення поняття, змісту та системи принципів договірного права України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «принцип» визначено в Академічному тлумачному словнику української мови як: «1) Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. і.; 2) Основний закон якої-небудь точної науки» [1].

У юридичному словнику поняття «принципи права» визначено як: «1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян

перед законом тощо); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності» [2, с. 110-111].

А. М. Колодій стверджує, що «принципи права покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права і правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Вони характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему і структуру права» [3, с. 28-40].

Деякі вчені зазначають, що «з одного боку, принципи права відображають його об'єктивні властивості, зумовлені закономірностями розвитку певного суспільства та історично властивих йому інтересів, потреб, протиріч і компромісів різних класів або верств населення. З іншого боку, у принципах права відображене суб'єктивне сприйняття права членами суспільства, їх моральні та правові погляди, почуття, потреби, що висловлені у різних ученнях, теоріях, напрямках праворозуміння. Тому принципи права слід розглядати з урахуванням як єдності, так і особливостей обох аспектів і з позицій, що склалися в юридичній і філософській науках щодо загального уявлення про об'єктивне і суб'єктивне право» [4, с. 14].

Інші вчені вважають, що «принципи права відображають головне, основне у праві, тенденції його розвитку, те, на що повинно бути орієнтоване право. На відміну від правових норм, які відповідають тій або іншій 24 епосі, певному історичному періоду, принципи права характеризується стійкістю, залишаються незмінними протягом певного періоду» [5, с. 24].

Зокрема, усі визначення поняття «принципи права» зводяться до такого, що вони: 1) є певними основними ідеями, основними засадами права; 2) закріплюються у нормах права, або «впливають» з останніх; 3) регулюють суспільні відносини; 4) їх основою є суспільні інтереси і потреби; 5) відображають «об'єктивні властивості», зміст і сутність права; 6) є «взаємозв'язком» правової системи, права,

норм права і правових відносин та соціальних потреб та інтересів.

Принципи цивільного права у юридичній літературі визначають як: «Закріплені в нормах цивільного права керівні положення, що визначають найбільш загальні вимоги до суб'єктів в процесі здійснення ними цивільних прав і виконання обов'язків» [7, с. 384].

І. С. Канзафарова пропонує виокремлювати міжгалузеві та галузеві принципи. «Міжгалузеві принципи права – це такі керівні засади, які виражають особливості кількох споріднених галузей права (наприклад, цивільного процесуального та кримінально-процесуального). Галузеві принципи характеризують найсуттєвіші риси конкретної галузі права (наприклад, цивільного права)» [14, с.145].

Також фахівці у сфері цивільного права зазначають, що «принципи цивільного права повинні визначати сутність і відображати тенденції розвитку всієї цивільно-правової системи» [6, с. 80].

С. С. Алексєєв звертає увагу на те, що «принципи цивільного права можуть використовуватись як нормативні основи при прийнятті правозастосовного рішення, вказавши, що у судовій практиці ще немає вказівок на основні засади цивільного права» [13, с. 25].

Є. В. Вавілін стверджує, що в принципах цивільного права «виражені концептуальні нормативно-ідеологічні установки, що є специфічними засадами цивільно-правового регулювання» [8, с. 177].

Зазначені науковці доходять спільних висновків, що принципи цивільного права є «нормативними основами» та специфічними засадами цивільно-правового регулювання. У першому визначенні звертається увагу на судову практику, у другому – на цивільно-правове регулювання.

Таким чином, на основі аналізу вище наведених точок зору фахівців щодо принципів права взагалі та принципів цивільного права, за аналогією, враховуючи особливості інституту договірному права, виокремимо специфічні ознаки принципів договірному права. Так, до таких ознак принципів договірному права можна віднести: 1) є цивільно-правовою категорією; 2) втілюють у собі керівні положення, основи

договірному права; 3) закріплені у законі; 4) мають загальнообов'язкове значення.

Отже, пропонується визначати принципи договірному права як основні засади, що визначають керівні положення договірному права, та, що мають загальнообов'язкове значення для сторін договору.

Також, вчені по-різному підходять до визначення переліку принципів договірному права. Конкретний перелік принципів договірному права не встановлений і у законодавстві.

Проте, основою для побудови системи принципів договірному права служить стаття 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), у якій визначено перелік принципів цивільного законодавства. До них відносяться: «неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свобода договору; свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судовий захист цивільного права та інтересу; справедливість, добросовісність та розумність» [9, с. 22].

Деякі основоположні принципи можна враховувати при побудові системи принципів договірному права, проте з певними уточненнями.

Зокрема, пунктом 1 статті 627 Цивільного кодексу ЦК України встановлено свободу договору. Відповідно до зазначеної статті, «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості»[9].

Слід звернути увагу на те, що із зазначеної норми випливає не тільки принцип свободи договору. Можливість вільного вибору контрагенту, вільного визначення умов договору вказує на принцип диспозитивності договору. Також, у даній статті зазначено, що «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору», проте сторони обмежені вимогами законодавства, розумності та справедливості. Тобто, ЦК України виокремлює також принцип законності, розумності та справедливості договору.

Крім того, ст. 629 ЦК України закріплює принцип обов'язковості виконання умов договору: «Договір є обов'язковим для виконання сторонами» [9].

На підставі аналізу норм Глави 52 ЦК України, в останній закріплено наступний перелік принципів договірної права: 1) принцип свободи договору; 2) принцип законності; 3) принцип розумності; 4) принцип справедливості; 5) принцип обов'язковості виконання умов договору.

Слід зазначити, що велика кількість науковців звертає увагу на принцип законності та його місце у договірному праві. Зокрема, Л. В. Соцура зазначає, що договір повинен відповідати обов'язковим для сторін правилам, які встановлені нормативно-правовими актами і діють в момент його укладення: 1) об'єктивне верховенство імперативних норм закону над договором; 2) рівність диспозитивних норм закону і умов договору можлива, коли таку рівність допускає диспозитивна норма; 3) при вступі в дію нового закону, який регулює відносини сторін по-іншому, умови раніше укладеного договору зберігають свою силу, якщо інше не передбачено законом; 4) зміст договору повинен відповідати нормам закону чи інших нормативно-правових актів; 5) договір може бути заснований на звичаях ділового обороту; 6) договір, який не відповідає вимогам закону або укладений з метою, яка завідомо суперечить основам правопорядку і моральності, є нікчемним; 7) до нікчемних і оскаржуваних договорів можуть застосовуватись наслідки недійсності договорів; 8) воля і волевиявлення сторін є визначальними у виборі способу тлумачення договору [10, с. 34].

Цілком підтримуючи дану точку зору, слід зауважити, що принцип законності встановлює межі здійснення деяких інших принципів договірної права.

Зокрема, це стосується принципів диспозитивності та свободи договору. Принцип законності встановлює певні «рамки» щодо здійснення зазначених принципів. Дані принципи, хоча і передбачають певну автономію волі, проте сторони мають дотримуватись імперативних приписів закону.

Як вірно стверджують фахівці в сфері цивільного права, у зміст принципу свободи договору входять такі елементи: право не укласти той або інший договір, право вільного вибору контрагента, право вибрати вид договору і право визначати його умови, які не суперечать закону [11, с. 37].

Також більшість фахівців визнають, що принцип свободи договору, з точки зору його практичної значущості, необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з питанням про сутність договору і його роль в регулюванні суспільних відносин.¹

Варто зазначити, що принцип свободи договору відіграє значну роль у системі принципів договірної права, та його неможливо виключити. За допомогою цього принципу сторони досягають певного компромісу щодо умов договору, визначають зміст договору. Під впливом цього принципу і в його поєднанні з принципом диспозитивності уточнюється міра залежності договірної регулювання від норм цивільного законодавства.

Деякі вчені зазначають, що принцип свободи договору поглинають такі принципи, як принцип автономії волі сторін або свободи розсуду учасників відносин². Проте, неможливо погодитися з цією точкою зору, оскільки, як вірно стверджує Л. В. Щеннікова, автономія волі і свобода розсуду є у кожній сторони договору, але принцип свободи договору зобов'язує враховувати не лише свої інтереси і вигоди, але і контрагента. Тому навряд чи можна погодитися з думкою вчених, що вважають, що свобода

¹Див., напр., Сидорова Т.Э. Реализация принципа свободы договора в торговом обороте. Коммерческое право: актуальные проблемы и перспективы развития: Сборник статей к юбилею доктора юридических наук, профессора Бориса Ивановича Пугинского. Статут, 2011. С. 41-47; Ершов Ю.Л. Принцип свободы договора и его реализация в гражданском праве: Дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2001. С. 8, 76, 101; Карапетов А.Г., Савельев А.И. Свобода договора и ее пределы: В 2 т. Теоретические, исторические и политико-правовые основания принципа

свободы договора и его ограничений. Том 1. Статут, 2012. 452 с.

²Див., напр., Борисенкова Т.В. Соотношение частных и публичных интересов при правовом регулировании банкротства юридических лиц: Автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2008. С. 26.; Пьянкова А.Ф. Баланс интересов в гражданском праве России и его обеспечение в договорных отношениях: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2013. С. 29.

розсуду поглинає принцип свободи договору [12, с. 50].

Принцип диспозитивності відіграє важливу роль у договірному праві, оскільки на основі цього принципу сторони можуть включати «вигідні» для них умови у договір, а також створювати «зручне» для них договірне право.

Також у договірному праві виокремлюють принцип стабільності договірних дій. Він вважається основою договірних дій, оскільки для сторін договору є важливою «стабільність» та «непорушність» умов договору. У юридичній літературі такий принцип ще зустрічається під назвами «принцип обов'язковості» та «принцип непорушності» договору.

Важливим є принцип достатності правового регулювання договірних дій. Як вірно зазначається у юридичній літературі, «договір забезпечує майнові інтереси учасників за умови, якщо при укладанні договору і в ході його виконання сторони дають належну оцінку власним діям та діям свого контрагента і в повному обсязі передбачають їх правове регулювання» [15, с. 61].

Щодо визначення переліку принципів договірних дій у науці цивільного права вчені розподіляють існуючі принципи на дві великі групи: 1) загальні принципи договірних дій; 2) специфічні принципи окремих сфер договірних дій.

Так, Є. В. Вавілін виокремлює такі групи, зауважуючи, що існує цілий комплекс принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків, та такий комплекс є внутрішньо диференційованою системою, що складається з двох класифікаційних груп: основоположні принципи і приватні принципи-методи. До перших належать: принцип гарантованого здійснення і виконання обов'язків, принцип поєднання приватних і громадських інтересів і принцип ефективності. Друга група – це принципи безперешкодного здійснення цивільних прав, принцип пропорційності прав і обов'язків, принцип диспозитивності [8, с. 176-181].

Цілком погоджуємося з даною точкою зору, окрім загальних принципів права, в

договірному праві мають місце і специфічні принципи, які можуть бути застосовані тільки до окремих видів договорів. Проте, незрозумілим є віднесення вченим «принципів-методів» до принципів договірних дій. Адже, як визначено в Українському тлумачному словнику, «метод – це: 1) спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; 2) прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо)» [1].

Однак, загалом підтримуючи правові позиції деяких вчених, доцільно було б побудувати систему специфічних принципів договірних дій, яку доцільно включити до Глави 52 діючого ЦК України. Зокрема, пропонується доповнити Главу 52 ЦК України статтю 626(1) наступним текстом: «Принципами договірних дій вважаються наступні: 1) принцип свободи договору; 2) принцип диспозитивності сторін договору; 3) принцип автономії волі сторін договору; 4) принцип достатності правового регулювання договірних дій; 5) принцип непорушності та обов'язковості виконання умов договору; 6) принцип пропорційності прав та обов'язків сторін договору».

Висновки. Таким чином, у результаті проведення наукового дослідження було запропоновано визначати принципи договірних дій як основні засади, що визначають керівні положення договірних дій, та, що мають загальнообов'язкове значення для сторін договору.

Також пропонується побудувати систему специфічних принципів договірних дій, яку доцільно включити до Глави 52 діючого ЦК України. Зокрема, пропонується доповнити Главу 52 ЦК України статтю 626(1) наступним текстом: «Принципами договірних дій вважаються наступні: 1) принцип свободи договору; 2) принцип диспозитивності сторін договору; 3) принцип автономії волі сторін договору; 4) принцип достатності правового регулювання договірних дій; 5) принцип непорушності та обов'язковості виконання умов договору; 6) принцип пропорційності прав та обов'язків сторін договору».

Список використаних джерел:

1. Академічний тлумачний словник української мови. Упор. Б. Грінченко. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>. (Дата звернення: 24.12.2018 р.).
2. Волошин Ю. О. Юридична енциклопедія: В 6 т. За ред. Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998- 2004. Т. 5. 2003. С. 110–111.
3. Колодій А. М. Принципи права України. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Недбайло П. Е. Объективное и субъективное в праве (К итогам дискуссии). *Правоведение*. 1974. № 1. С. 14–25.
5. Бабаев В. К. К теории современного советского права. Н. Новгород: Вече, 1991. 374 с.
6. Вердиян Г.В. Принцип добросовестности в системе гражданского законодательства Российской Федерации. *Новый юридический журнал*. 2012. № 3. С. 79–87.
7. Гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. 1. М., 2006. 816 с.
8. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин; Российская акад. наук, Ин-т государства и права. М.: Волтерс Клувер, 2009. 360 с.
9. Цивільний кодекс України: закон від 16.01.2003 р. Дата оновлення: 4.11.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (Дата звернення: 19.12.2018 р.).
10. Соцуро Л. В. Соотношение договора и закона. *Юрист*. 2001. № 2. С. 32–38.
11. Басин Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 554 с.
12. Щенникова Л.В. Принципы гражданского права: достижения цивилистики и законодательный эффект. *Цивилистические записки*: Межвуз. сб. науч. тр. Вып. 2. М., 2002. С. 47–52.
13. Кузнецова О.А. Принципы гражданского права: вопросы теории и практики. *Правоведение*. 2005. С. 24–34.
14. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні. Дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук. К.: ІДП НАНУ, 2007. 453 с.
15. Чеговадзе Л. А. Договор как средство формальной определенности действий сторон. *Хозяйство и право*. 2012. № 12. С. 60–67.

References:

1. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. Upor. B. Hrinchenko. URL: <http://sum.in.ua/s/pryncyp>. (Data zvernennia: 24.12.2018 r.).
2. Voloshyn Yu. O. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. Za red. Yu. S. Shemshuchenko (holova red. kol.) ta in. K.: Vyd-vo “Ukrainska entsyklopediia” imeni M. P. Bazhana, 1998- 2004. T. 5. 2003. S. 110–111.
3. Kolodii A. M. Pryntsypy prava Ukrainy. K.: Yurinkom Inter, 1998. 208 s.
4. Nedbailo P. E. Obiektivnoe y subiektivnoe v prave (K ytoham dyskussyy). *Pravovedenye*. 1974. № 1. S. 14–25.
5. Babaev V. K. K teoryy sovremennoho sovetskoho prava. N. Novhorod: Veche, 1991. 374 s.
6. Verdyian H.V. Pryntsyp dobrosovestnosty v systeme hrazhdanskoho zakonodatelstva Rossyiskoi Federatsyy. *Novii yurydycheskyi zhurnal*. 2012. № 3. S. 79–87.
7. Hrazhdanskoe pravo: Uchebnyk: V 2 t. T. 1. M., 2006. 816 s.
8. Vavyl'n E. V. Osushchestvlenye y zashchyta hrazhdanskykh prav / E. V. Vavyl'n; Rossyiskaia akad. nauk, Yn-t gosudarstva y prava. M.: Volters Kluver, 2009. 360 s.
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: zakon vid 16.01.2003 r. Data onovlennia: 4.11.2018 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (Data zvernennia: 19.12.2018 r.).
10. Sotsuro L. V. Sootnosheniye dohovora y zakona. *Yuryst*. 2001. № 2. S. 32–38.
11. Basyn Yu. H. Yzbrannie trudi po hrazhdanskomu pravu. SPb.: Yurydycheskyi tsentr Press, 2003. 554 s.
12. Shchennyykova L.V. Pryntsypi hrazhdanskoho prava: dostyzhennia tsyvyl'styky y zakonodatelnii effekt. *Tsyvyl'stycheskye zapysky*: Mezhvuz. sb. nauch. tr. Vip. 2. M., 2002. S. 47–52.

13. Kuznetsova O.A. Pryntsypi hrazhdanskoho prava: voprosi teoryy y praktyky. *Pravovedenye*. 2005. S. 24–34.
14. Kanzafarova I. S. Teoretychni osnovy tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti v Ukraini. Dys. na zdob. nauk. stupenia dokt. yuryd. nauk. K.: IDIP NANU, 2007. 453 s.
15. Chehovahze L. A. Dohovor kak sredstvo formalnoi opredelennosti deistvyi storon. *Khoziaistvo y pravo*. 2012. № 12. S. 60-67.